

تحلیل تطبیقی مفهوم شهادت شاهدان در قیامت و کارکردهای تربیتی آن در تفاسیر شیعه و اهل سنت

۱. سید محمود جعفری: کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه تهران، تهران، ایران

۲. حامد دژآباد*: دانشیار علوم قرآن و حدیث، دانشگاه تهران، تهران، ایران

* ایمیل نویسنده مسئول: h.dejabad@ut.ac.ir

چکیده

این پژوهش به تحلیل تطبیقی مفهوم «شهادت شاهدان در قیامت» و کارکردهای تربیتی آن در تفاسیر شیعه و اهل سنت می‌پردازد. آموزه شهادت شاهدان، که شامل پیامبران، ملائکه، اعضای بدن و حتی زمین است، از منظر قرآن کریم ابزاری برای ایجاد مسئولیت‌پذیری، خودکنترلی و تقویت وجدان اخلاقی انسان محسوب می‌شود. هدف این تحقیق، بررسی اشتراکات و تفاوت‌های دیدگاه‌های تفسیری فریقین و تبیین آثار تربیتی این باور در رفتار فردی و اجتماعی مؤمن است. روش پژوهش، کیفی و توصیفی-تحلیلی مبتنی بر مطالعه تطبیقی منابع تفسیری کلاسیک و معاصر شیعه و اهل سنت است؛ داده‌ها از تفاسیر برجسته همچون المیزان، مجمع البیان، الکشاف، فی ظلال القرآن و جامع الأحکام استخراج شده و با تمرکز بر آثار تربیتی تحلیل شده‌اند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که هر دو سنت تفسیری، با وجود تفاوت در تأکید بر وجدان فردی یا عمل صالح بیرونی، بر نقش شهادت شاهدان در کنترل نفس، پرهیز از گناه، تقوا و نظم در رفتار انسانی تأکید دارند. اشتراکات شامل ایجاد خودنظارتی، مراقبت در به کارگیری اعضا و جوارح، و زمینه‌سازی برای الگوگیری دیگران است، و تفاوت‌ها عمدتاً در گستره تمرکز بر وجدان درونی یا اطاعت و عمل صالح آشکار می‌شود. این تحلیل نشان می‌دهد که باور به نظارت دائمی و شهادت شاهدان، علاوه بر تقویت رفتار اخلاقی، چارچوبی معرفتی برای تربیت معادمحور در اسلام فراهم می‌آورد و اهمیت توجه به آموزه‌های تربیتی تفسیری را در سیاست‌گذاری اخلاقی و آموزشی برجسته می‌سازد.

کلیدواژه‌گان: شهادت شاهدان، تربیت معادمحور، خودکنترلی اخلاقی، تطبیق تفسیری، وجدان مراقبتی

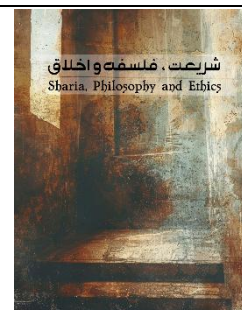
شبهه استناددهی: جعفری، سید محمود، و دژآباد، حامد. (۱۴۰۴). تحلیل تطبیقی مفهوم شهادت شاهدان در قیامت و کارکردهای تربیتی آن در تفاسیر شیعه و اهل سنت. *فلسفه و اخلاق*، ۳(۲)، ۱۴-۱.

تاریخ ارسال: ۱۰ اردیبهشت ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری: ۱۴ تیر ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش: ۲۱ تیر ۱۴۰۴

تاریخ چاپ: ۱ شهریور ۱۴۰۴

© ۱۴۰۴ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

A Comparative Analysis of the Concept of the Testimony of Witnesses on the Day of Resurrection and Its Educational Functions in Shi'i and Sunni Exegeses

1. Seyyed Mahmoud Jafari: Master of Science in Quran and Hadith, University of Tehran, Tehran, Iran
2. Hamed Dejabad*: Associate Professor of Quran and Hadith Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran

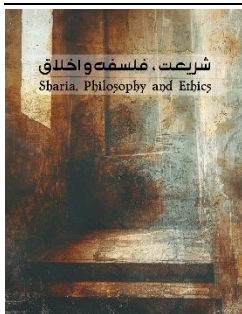
*Corresponding Author's Email: h.dejabad@ut.ac.ir

Abstract

This study undertakes a comparative analysis of the concept of the “testimony of witnesses on the Day of Resurrection” and its educational functions in Shi'i and Sunni exegetical traditions. The doctrine of the testimony of witnesses—which encompasses prophets, angels, human bodily organs, and even the earth—is presented in the Noble Qur'an as a mechanism for cultivating moral responsibility, self-regulation, and the reinforcement of the human ethical conscience. The objective of this research is to examine the convergences and divergences between the exegetical perspectives of the two major Islamic traditions and to elucidate the educational implications of this belief for the individual and social conduct of the believing subject. The methodology is qualitative and descriptive-analytical, grounded in a comparative examination of classical and contemporary Shi'i and Sunni exegetical sources; data were extracted from prominent commentaries such as al-Mīzān, Majma' al-Bayān, al-Kashshāf, Fi Zīlāl al-Qur'ān, and al-Jāmi' li-Aḥkām al-Qur'ān, and were analyzed with particular attention to their pedagogical dimensions. The findings indicate that both exegetical traditions, despite differing emphases on either the inner moral conscience or outward righteous action, underscore the role of the testimony of witnesses in self-restraint, avoidance of sin, cultivation of piety (taqwā), and regulation of human conduct. Shared elements include the promotion of self-surveillance, vigilance in the use of bodily faculties and limbs, and the facilitation of exemplary conduct for others, while the differences primarily emerge in the extent to which emphasis is placed upon inward moral awareness versus obedience and external righteous deeds. This analysis demonstrates that belief in continuous divine surveillance and the testimony of witnesses not only strengthens ethical behavior but also provides an epistemic framework for resurrection-centered (ma'ād-oriented) education in Islam, thereby highlighting the significance of attending to exegetically grounded pedagogical teachings in ethical and educational policymaking.

Keywords: *testimony of witnesses; resurrection-centered education; ethical self-regulation; comparative exegesis; vigilant conscience*

How to cite: Jafari, S. M., & Dejabad, H. (2025). A Comparative Analysis of the Concept of the Testimony of Witnesses on the Day of Resurrection and Its Educational Functions in Shi'i and Sunni Exegeses. *Sharia, Philosophy and Ethics*, 3(2), 1-14.

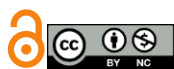

Submit Date: 30 April 2025

Revise Date: 05 July 2025

Accept Date: 12 July 2025

Publish Date: 23 August 2025

© 2025 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

Extended Abstract

The concept of the testimony of witnesses on the Day of Resurrection occupies a central position within Qur'anic eschatology and Islamic moral anthropology, functioning simultaneously as a theological doctrine and a pedagogical mechanism for ethical formation. Qur'anic discourse presents multiple categories of witnesses—including prophets, angels, human bodily organs, communities, and even the earth—as participants in the final manifestation of truth and justice, thereby transforming accountability from an abstract belief into a lived moral consciousness. Classical and contemporary exegetes interpret this doctrine not merely as an element of metaphysical judgment but as a formative structure shaping human responsibility and self-awareness. The presence of witnesses establishes a multilayered system of divine surveillance through which moral conduct acquires existential significance and behavioral continuity across worldly and eschatological realms. Within Shi'i and Sunni exegesis alike, the testimony of witnesses is understood as an instrument for cultivating taqwā, ethical vigilance, and disciplined action rooted in awareness of ultimate accountability (1, 2). The Qur'anic worldview situates human agency within an epistemic environment where actions are neither forgotten nor dissolved but preserved through witnessing entities whose testimony renders denial impossible. Exegetes emphasize that this belief generates what may be described as a “vigilant conscience,” encouraging believers to internalize divine observation and regulate their conduct voluntarily rather than through external coercion (3, 4). From this perspective, testimony becomes an educational paradigm rather than merely an eschatological event, transforming faith in resurrection into a continuous ethical pedagogy embedded in everyday life. Interpretations offered in major Sunni and Shi'i commentaries highlight the integration of theological doctrine with moral psychology, portraying witnessing as a comprehensive supervisory structure that guides individuals toward sincerity, responsibility, and social harmony (5). The comparative examination of exegetical traditions therefore reveals that belief in witnessing operates as a foundational mechanism through which Qur'anic ethics seeks to produce morally self-regulating individuals capable of aligning internal intention with outward behavior (6).

The educational significance of the testimony of witnesses emerges most clearly in the ways exegetes connect eschatological awareness with ethical self-discipline and spiritual development. Awareness that prophets, angels, and bodily organs will testify against or in favor of human beings fosters a persistent sense of moral observation that shapes intention prior to action. Scholars interpret this doctrine as activating inner supervision (murāqabah), a psychological state in which individuals evaluate their thoughts and behaviors before divine judgment occurs, thereby converting belief into ethical practice (7). Shi'i exegetes frequently emphasize the internal dimension of witnessing, interpreting bodily testimony as evidence that human actions leave ontological traces inseparable from the self. Such interpretations encourage introspection and self-examination, presenting moral accountability as an intrinsic reality rather than an externally imposed rule. Sunni exegetes similarly affirm the pedagogical function of witnessing but often stress obedience and righteous action manifested within social and communal contexts, thereby linking ethical formation with public responsibility (8, 9). Despite methodological differences, both traditions converge in portraying witnessing as an educational framework designed to cultivate moral awareness, reinforce obedience to divine law, and prevent ethical negligence. The doctrine thereby bridges theology and pedagogy by transforming eschatological belief into behavioral motivation. Through constant remembrance of accountability, individuals develop resilience against moral transgression and cultivate a disciplined lifestyle oriented toward divine satisfaction. The comparative reading of exegetical literature demonstrates that belief in witnesses functions as an enduring ethical reminder capable of sustaining moral consciousness even in the absence of institutional supervision, highlighting the Qur'an's reliance on internalized moral regulation as the foundation of religious education.

A major dimension of this educational paradigm concerns the cultivation of self-control and moral restraint in individual and social behavior. Exegetical discussions emphasize that recognition of divine observation, angelic recording, and bodily testimony generates awareness that every action possesses enduring consequences. This awareness encourages believers to regulate speech, intention, and conduct according to ethical norms derived from revelation. Classical interpreters argue that self-control originates from intellectual recognition of accountability combined with spiritual awareness of divine knowledge, forming a comprehensive ethical discipline grounded in conscious choice rather than fear alone (2). Ethical scholars describe self-monitoring as a process beginning with mental intention, indicating that moral reform must address internal cognition before outward action. Within Islamic ethical literature, practices such as remembrance of God, reflection upon resurrection, and purification of the soul are viewed as causal factors strengthening self-regulation and reducing reliance on external punishment mechanisms (10, 11). The testimony of witnesses therefore becomes an internalized supervisory system through which individuals voluntarily align behavior with ethical ideals. Linguistic analyses of the term *shahādah* further reinforce this interpretation by defining testimony as direct experiential knowledge rather than mere reporting, suggesting that witnesses possess existential awareness of human actions (12, 13). Such definitions elevate witnessing from juridical metaphor to ontological reality, reinforcing its pedagogical potency. Exegetes maintain that bodily testimony represents the manifestation of actions themselves, eliminating possibilities of denial and strengthening moral seriousness (1, 8). As a result, the doctrine nurtures a culture of ethical accountability in which believers strive to avoid sin and pursue virtuous deeds, recognizing that moral conduct is permanently inscribed within their existential identity (14).

Another significant educational implication involves heightened attentiveness in the use of bodily faculties and daily actions. Qur'anic descriptions of hands, feet, eyes, ears, and skin testifying on the Day of Resurrection are interpreted as reminders that the human body itself participates in moral evaluation. Exegetes argue that faith is not restricted to internal belief but manifests through disciplined bodily action, making ethical conduct inseparable from embodied practice (2). Traditions transmitted within Islamic scholarship emphasize that each bodily organ carries divinely assigned responsibilities and that moral growth depends upon fulfilling these functions conscientiously (16). Interpretations differ regarding the mechanism of bodily speech—whether through inherent awareness, divinely granted articulation, or manifestation of actions—yet most commentators affirm that testimony reflects genuine knowledge rather than symbolic expression (1, 7). This belief encourages believers to treat everyday actions as ethically meaningful, transforming ordinary behavior into opportunities for spiritual refinement. The doctrine also reinforces belief in bodily resurrection, since the testimony of physical organs presupposes continuity between worldly existence and the hereafter (3). Consequently, awareness of witnessing motivates careful planning of actions aimed at attaining divine proximity and approval. The related concept of the presentation of deeds (*'arḍ al-a'māl*) further strengthens ethical foresight by reminding believers that actions are continually reviewed by divine authority and prophetic figures, creating a dynamic relationship between present conduct and future accountability. Through these mechanisms, the testimony of witnesses operates as a comprehensive educational system integrating cognition, spirituality, and behavioral regulation into a unified moral framework oriented toward long-term ethical development (15).

The comparative analysis of Shi'i and Sunni exegetical traditions reveals both convergence and divergence in interpreting the practical effects of this doctrine on human behavior. Shi'i interpretations tend to emphasize inward moral consciousness and continuous self-examination, presenting witnessing primarily as an internal moral force shaping personal spirituality. The believer, aware that bodily organs themselves serve as witnesses, develops a persistent inner dialogue leading to self-discipline and ethical refinement. Sunni interpretations, while affirming internal accountability, often highlight communal and social dimensions, stressing obedience, righteous action, and social justice as expressions of awareness of divine witnesses. In both traditions, however,

testimony functions as a deterrent against wrongdoing and as a motivational structure encouraging virtuous conduct. Exegetes such as Ibn Ashur and Alusi interpret witnessing as a mechanism preventing human arrogance and moral negligence, demonstrating its role in realizing divine justice and ethical reform within society (7, 9). The convergence of these perspectives indicates that despite methodological differences, both traditions share a common pedagogical objective: cultivating morally responsible individuals whose personal and social lives reflect divine ethical standards. The doctrine thereby transcends sectarian boundaries and offers a shared educational model grounded in Qur'anic anthropology, one capable of addressing contemporary moral challenges by reviving consciousness of accountability and ethical responsibility.

In conclusion, belief in the testimony of witnesses on the Day of Resurrection represents a comprehensive ethical and educational framework within Islamic thought that integrates theology, moral psychology, and social conduct. The doctrine transforms eschatological belief into a continuous pedagogical process shaping conscience, self-control, and ethical awareness across individual and communal spheres. Through internalized supervision, avoidance of sin, disciplined use of bodily faculties, and purposeful orientation toward divine approval, believers develop a coherent moral identity rooted in awareness of ultimate accountability. Comparative analysis demonstrates that both Shi'i and Sunni exegetical traditions regard witnessing not merely as an event of the afterlife but as a formative principle guiding ethical life in the present. The shared emphasis on self-regulation, moral vigilance, and responsible action highlights the enduring relevance of this doctrine for contemporary ethical education. Ultimately, the testimony of witnesses functions as a unifying moral paradigm within Islamic intellectual tradition, fostering the cultivation of virtuous individuals and ethically conscious societies grounded in faith, responsibility, and awareness of divine justice.

آموزه «شهادتِ شاهدان در روز قیامت» از جمله مفاهیمی است که در ساختار جهان‌بینی قرآنی جایگاهی بنیادین دارد و به گونه‌ای مستقیم با مسئله مسئولیت‌پذیری، نظارت الهی و تحقق عدالت نهایی پیوند خورده است. قرآن کریم از حضور شاهدانی سخن می‌گوید که در صحنه حسابرسی، نقش «اظهار حقیقت» و «اقامه برهان» را بر عهده دارند؛ شاهدانی همچون پیامبران، ملائکه، اعضای بدن انسان، امت‌ها و حتی خود زمین. تبیین ماهیت این شهادت، چرایی آن و آثار تربیتی‌اش بر زندگی انسان مؤمن، نیازمند تحلیل روشمند تفاسیر شیعه و اهل سنت است؛ چراکه هر دو سنت تفسیری با اشتراک در اصول و افتراق در مبانی، قرائت‌های متفاوت یا مکملی از این آموزه ارائه کرده‌اند (1, 2).

مسئله اصلی آن است که فهم دقیق «شهادت شاهدان» صرفاً یک بحث کلامی یا تفسیری نیست، بلکه کارکردی عمیق در حوزه تربیت دینی دارد. هنگامی که انسان بداند در عرصه قیامت نه تنها اعمال او نزد خدا حاضر است، بلکه شاهدانی متعدد بر رفتارهایش شهادت می‌دهند، نوعی «وجدان مراقبتی» و «خودنظارتی» در او شکل می‌گیرد که در تربیت اخلاقی و اصلاح رفتار نقش تعیین‌کننده دارد (3, 4). بسیاری از مفسران کلاسیک و معاصر، با استناد به آیات مربوط به شهادت اعضا، ملائکه و پیامبران، این آموزه را یک نظام «نظارت الهی چندلایه» دانسته‌اند که تأثیر عمیقی بر جهت‌دهی انسان به سوی تقوا، صداقت و مسئولیت‌پذیری دارد (5).

با وجود اهمیت این مسئله، بررسی‌ها نشان می‌دهد که پژوهش‌های موجود عمدتاً به ابعاد کلامی یا تفسیری صرف این موضوع پرداخته‌اند و کمتر مطالعه‌ای به تحلیل یکپارچه، مقایسه‌ای و تربیت‌محور میان دو سنت تفسیری شیعه و اهل سنت توجه کرده است. بسیاری از آثار تفسیری، ضمن اشاره به مصادیق شاهدان، کمتر نظام تحلیلی دقیقی درباره پیوند این شهادت با تربیت قرآنی ارائه کرده‌اند؛ در حالی که مفهوم «شهادت در قیامت» به‌عنوان بخشی از منظومه اخلاقی قرآن، می‌تواند چارچوبی معرفتی برای خودکنترلی، مراقبت در رفتار، و شکل‌دهی به شخصیت معنوی انسان فراهم سازد (6).

ضرورت این پژوهش از آنجا بیشتر آشکار می‌شود که تبیین کارکردهای تربیتی این آموزه می‌تواند در فهم نقش ارزش‌های معادباورانه در تربیت اسلامی مؤثر باشد. از نگاه قرآن، ایمان به حضور شاهدان، احساس «حسابرسی دائمی» را در وجود انسان بیدار می‌کند و این خود یکی از بنیادی‌ترین سازوکارهای تربیت اخلاقی در سنت دینی است (7). این مسئله در دوره معاصر، که انسان با گسست‌های اخلاقی و ضعف حس مسئولیت‌پذیری مواجه است، اهمیت بیشتری می‌یابد و بازخوانی آن می‌تواند به بازتولید الگوی تربیتی مبتنی بر معادانگاری کمک کند (4).

از سوی دیگر، مقایسه دیدگاه‌های مفسران فریقین نشان می‌دهد که هر دو سنت — با وجود برخی تفاوت‌های مبنایی — بر نقش تربیتی شهادت در تقویت تقوا، تعدیل رفتار و افزایش احساس مسئولیت انسان تأکید دارند. همین اشتراک‌ها و افتراق‌ها ضرورت یک مطالعه تطبیقی را دوچندان می‌کند؛ مطالعه‌ای که بتواند عناصر مشترک تربیتی را استخراج و نقاط تبیین‌گرانه هر سنت را روشن سازد (8, 9).

موضوع مورد بحث، در کیفیت انتظار پژوهش حاضر سابقه تحقیق و پژوهش نداشته است؛ با این توضیح که مجموعاً تعداد ۹ مرتبه در موضوع گواهی و شهادت در روز قیامت پژوهش شده است که از موارد فوق، تعداد ۴ مقاله با عناوین مشابه تحت عنوان "اصول اعتقادی اسلام معاد (گواهان روز قیامت)" به تألیف حسین نوری همدانی می‌باشد که ضمن معرفی پیامبران و ائمه اطهار به عنوان دو قسم از گواهان روز قیامت، به بررسی اختصاص و یا عدم اختصاص نظارت به سایر امت پرداخته شد و در نتیجه به ارائه بحث پیرامون چگونگی نحوه نظارت و عرضه اعمال امت بر پیامبران و ائمه اطهار مختوم شد. همچنین در پژوهشی دیگر تحت عنوان "رهیافت تفسیری ماهیت نظارت پیامبران و ائمه اطهار علیهم السلام با تأکید بر آیات ۸۹ سوره نحل و ۴۱ نساء" به تألیف نیره ذکی دیزجی و حمیدرضا سروریان می‌باشد که در این پژوهش به نکات تفسیری بسیار خوبی حول

بحث اهمیت نظارت بر اعمال از سوی انبیاء الهی و ائمه اطهار (ع) اشاره شد. و نیز در پژوهشی دیگر تحت عنوان "شاهدان اعمال" به تألیف محمدمهدی فجری می‌باشد که در این راستا بصورت کلی به معرفی مصادیق شاهدان در قرآن کریم پرداخته شد. همچنین جنابان احسان پور و عبدالهادی مسعودی در پژوهشی تحت عنوان "اهل بیت علیهم السلام شاهدان اعمال" به ماهیت رویت، اهداف و فوائد رویت و بررسی مصادیق مومنون در تفاسیر پرداخته شد. و نیز در پژوهشی دیگر تحت عنوان "ناظران اعمال انسان" به تألیف عبدالله الهی خواه به موضوع نظارت اعمال پرداخته شد و مشتمل بر بحث‌های مختلفی از دیدگاه آیات و روایات می‌باشد.

لازم به توجه است با بررسی‌های بعمل آمده در ارجاعات مذکور، مشخص شده است در آثار پژوهشی فوق الذکر، بحث شهادت و مفاد آن به صورت جامع از منظر قرآن کریم نگریسته نشده است و تتبع ویژه در آثار مفسران فریقین ذیل آیات متعدد در برگیرنده مشتقات قرآنی شهد صورت نگرفته است؛ بدینصورت در پژوهش حاضر سعی می‌شود ضمن بررسی مقوله "باور به شهادت در دنیا و آخرت"، به نقایص مطرح شده فوق الذکر پرداخته شود و در ارائه بحث‌های تفسیری پیرامون کارکردهای تربیتی نظارت در زندگانی انسان، اهتمام ویژه بعمل آید تا در نتیجه شاهد بر آن باشیم که شخص با عنایت به این موضوع که همواره تحت رصد شاهدان قرار دارد، در این دنیا اعمال صحیح را انجام داده و از ارتکاب اعمال ناصحیح پرهیز نماید.

بنابراین، مسئله محوری این پژوهش آن است که تفاسیر شیعه و اهل سنت چگونه مفهوم شهادت شاهدان در قیامت را تبیین کرده‌اند و این آموزه چه کارکردهای تربیتی در اندیشه قرآنی بر جای می‌گذارد؟ پرسشی که پاسخ به آن، علاوه بر روشن‌سازی بنیان‌های قرآنی تربیت معادمحور، می‌تواند به ارائه الگویی معرفتی برای سیاست‌گذاری تربیتی در حوزه اخلاق اسلامی کمک کند. هدف اصلی پژوهش نیز بازشناسی و تحلیل تطبیقی مفهوم شهادت شاهدان در روز قیامت در تفاسیر فریقین و تبیین کارکردهای تربیتی آن در ساختار تربیت اسلامی است.

روش پژوهش

در پژوهش حاضر، روش و نوع تحقیق بصورت تحلیلی - توصیفی بوده است و گردآوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای و نیز با استفاده از نرم افزارهای قرآنی و تفسیری انجام شده است؛ با این توضیح که در این پژوهش ابتدا با رجوع به نرم افزار نور، هم خانواده‌ها و مشتقات قرآنی واژه شهادت را جمع‌آوری نمودیم و سپس با تفکیک آنها از یکدیگر، ضمن رجوع به آیات قرآنی مربوطه، به بررسی دیدگاه‌های تفسیری مفسران فریقین ذیل موضوع شهادت و مرتبط با ساحت روز قیامت می‌باشند، پرداختیم که در پایان با بهره‌گیری از آراء تفسیری مفسران، نسبت به ارزیابی دیدگاه‌ها و دریافت خروجی تربیتی از این فرآیند پرداخته شد. لازم به توجه است در پژوهش حاضر سعی شده است تا با کاربردی آراء تفسیری مفسران فریقین از سبک‌های تفسیری گوناگون اعم از ادبی، اجتهادی، اجتماعی و مأثور از اهل بیت (ع) و ... بهره‌گیری شود تا در مقام ارزیابی نظرات و دیدگاه‌های تفسیری ایشان توانسته باشیم به رهیافت‌های تفسیری در خور توجهی دست پیدا کرده باشیم.

یافته‌ها

۱. شباهت‌ها و اشتراکات در برداشت شیعه و اهل سنت از شهادت شاهدان

در منابع تفسیری هر دو مذهب شیعه و اهل سنت، مفهوم شهادت اعضا و جوارح انسان در قیامت به عنوان عاملی تربیتی برجسته مورد توجه قرار گرفته است. در هر دو دیدگاه، باور به حضور این شاهدان و نقش گزارش‌دهنده آن‌ها، فرد را به مراقبت مستمر از رفتارها و گفتار خود وامی‌دارد و زمینه‌ساز خودکنترلی، اجتناب از گناه و پرورش تقوا در زندگی روزمره می‌شود. در تفاسیر شیعه، تصریح شده که «هر عضوی از بدن انسان در

روز قیامت حاضر شده و اعمال او را گواهی می‌دهد»، و این امر نشان‌دهنده نقش فعال اعضا و جوارح در نظارت بر رفتار انسان است. باور به این حقیقت، فرد را به مدیریت رفتار خود و کنترل اعضای بدن در راستای عمل صالح ترغیب می‌کند و به شکل طبیعی، وجدان اخلاقی و مسئولیت‌پذیری او را تقویت می‌نماید. به همین ترتیب، منابع اهل سنت نیز شهادت اعضا و جوارح را ابزاری برای تربیت و کنترل رفتاری معرفی می‌کنند و بیان می‌کنند که «اعضاء و جوارح انسان شاهد اعمال او هستند و او را به سوی نیکویی و پرهیز از گناه هدایت می‌کنند». این تشابه متنی، نشان‌دهنده وجود یک دیدگاه مشترک در هر دو مذهب است که تربیت اخلاقی انسان را از طریق باور به شاهدان درونی اعضای بدن ممکن می‌سازد.

یکی از مهم‌ترین ابعاد این اشتراک، ایجاد الگوهای رفتاری مشابه در زندگی فرد است. در هر دو مذهب، باور به شهادت شاهدان باعث می‌شود که فرد نسبت به اعمال خود حساس‌تر شود، از گناه و رفتارهای زیان‌آور اجتناب کند و اعمال صالح و اخلاقی را به شکل مستمر تقویت نماید. این الگوهای رفتاری، شامل مراقبت ویژه از اعضا و جوارح، پرهیز از افعال ناپسند، و تلاش برای زندگی اخلاقی و متعهدانه است. در واقع، این رفتارها نتیجه مستقیم باور به حضور شاهدان درونی است و نشان می‌دهد که هر دو مذهب، از طریق همین باور مشترک، انسان را به سوی خودکنترلی، مسئولیت‌پذیری و اصلاح رفتار هدایت می‌کنند.

شواهد متنی ارائه‌شده در تفاسیر، این شباهت‌ها را به روشنی تأیید می‌کنند. منابع شیعه با تأکید بر نقش اعضا در قیامت، نشان می‌دهند که هر جزء از بدن انسان موظف به ارائه گزارش از عملکرد اوست و این موضوع به شکل عملی انسان را به مراقبت مستمر از اعضا و رفتار خود وا می‌دارد. منابع اهل سنت نیز با بیان شهادت اعضا و جوارح، بر اثر تربیتی این باور در زندگی انسان تأکید دارند و آن را عامل مهمی در اجتناب از گناه و پرورش تقوا معرفی می‌کنند. این اشتراکات متنی و محتوایی، نشان می‌دهد که باور به شهادت شاهدان در هر دو مذهب نه تنها یک اصل اعتقادی، بلکه یک ابزار تربیتی مؤثر برای هدایت انسان به سوی رفتار اخلاقی و مدیریت صحیح اعضا و جوارح است.

در نتیجه، می‌توان گفت که مهم‌ترین شباهت‌ها و کارکردهای تربیتی مشترک در هر دو مذهب شامل خودکنترلی، اجتناب از گناه، توجه و مدیریت اعضا و جوارح و ایجاد الگوهای رفتاری اخلاقی و مسئولانه است. این اشتراکات نشان‌دهنده این حقیقت است که باور به شهادت شاهدان، فارغ از تفاوت‌های فقهی یا تفسیری میان شیعه و اهل سنت، در هر دو مذهب نقش مؤثری در تربیت اخلاقی انسان و هدایت او به سوی رفتار نیکو و مسئولانه ایفا می‌کند.

۲. تفاوت‌های اساسی در رویکرد شیعه و اهل سنت نسبت به شهادت شاهدان

در بررسی رویکردهای شیعه و اهل سنت نسبت به شهادت شاهدان در قیامت، علاوه بر شباهت‌ها، تفاوت‌های اساسی نیز قابل مشاهده است که ریشه در نگاه هر مذهب به انواع شاهدان و کارکرد تربیتی آن‌ها دارد. در منابع شیعه، تأکید ویژه‌ای بر نقش اعضا و جوارح انسان به عنوان شاهدان درونی و وجدان فردی دیده می‌شود. هر یک از اعضای بدن موظف به ثبت و گزارش عملکرد انسان است و این امر به شکل مستقیم باعث مراقبه و خودبازبینی درونی می‌شود. منابع شیعه با تبیین جزئیات دقیق این نظارت درونی، بر اهمیت خودکنترلی و آگاهی مستمر فرد نسبت به افعال خود تأکید دارند و نشان می‌دهند که تربیت اخلاقی در درجه نخست از طریق مدیریت ذهن و وجدان و سپس از طریق کنترل اعضای بدن شکل می‌گیرد. در مقابل، منابع اهل سنت، علاوه بر تأکید بر اعضا و جوارح، نقش ملائکه و انسان‌ها به عنوان شاهدان را برجسته می‌کنند و توجه بیشتری به آثار بیرونی اعمال و اطاعت از دستورات الهی دارند. به عبارت دیگر، در رویکرد اهل سنت، شاهدان نه تنها درون انسان، بلکه در جامعه و به شکل ملاحظه آثار رفتار در جهان بیرون نیز مطرح هستند. این دیدگاه باعث می‌شود که آموزه‌های تربیتی بیش‌تر بر عمل صالح و رعایت فرایض و واجبات و اجتناب از گناه در سطح رفتاری و اجتماعی متمرکز باشد تا صرفاً وجدان درونی.

تفاوت دیگر میان دو مذهب، در نحوه تأکید بر کارکرد تربیتی این شاهدان است. شیعه با تمرکز بر جزئیات وجدان و مراقبه درونی، اهمیت دارد که انسان در هر لحظه از زندگی نسبت به اعضا و جوارح خود هوشیار باشد و رفتارهایش را به دقت مدیریت کند. اهل سنت، اگرچه اهمیت درونی و خودکنترلی را نفی نمی‌کند، ولی بیشتر بر نتایج بیرونی و تأثیر عمل بر جامعه و بر پایه اطاعت و عمل صالح تأکید دارد. این تفاوت نشان می‌دهد که هر مذهب با وجود شباهت در اصل مفهوم شاهدان، محور تربیتی متفاوتی برای انسان ارائه می‌دهد: شیعه محور درونی و اخلاقی فردی و اهل سنت محور عملی و اجتماعی.

شواهد متنی این تفاوت‌ها به روشنی قابل مشاهده است. در تفاسیر شیعه، تأکید بر «گزارش اعضا و جوارح انسان» و نظارت دقیق بر اعمال فردی مکرر آمده است، به طوری که هر عضوی از بدن به صورت مستقیم در تربیت اخلاقی انسان نقش دارد. در منابع اهل سنت نیز، روایت‌ها و تفاسیر متعدد بیان می‌کنند که «ملائکه و انسان‌ها و اعضا شاهد اعمال انسان هستند» و وظیفه فرد علاوه بر خودکنترلی، رعایت دستورات الهی و پرهیز از گناه در سطح عمل و جامعه است. این شواهد متنی نشان می‌دهد که تفاوت‌های اساسی میان دو مذهب نه در اصل مفهوم شاهدان، بلکه در نوع تمرکز بر نقش تربیتی آن‌ها است؛ شیعه بیشتر بر مراقبه درونی و وجدان فردی و اهل سنت بر عمل صالح بیرونی و رعایت دستورها و آثار رفتاری تأکید دارند.

۳. کارکردهای تربیتی باور به شهادت

۳-۱- ایجاد خودکنترلی در بروز رفتارهای فردی و اجتماعی:

آشنایی با نظام نظارت و گواهی در عالم دنیا و تحقق آن در قیامت، نقش بنیادینی در شکل‌گیری خودکنترلی انسان در رفتارهای فردی و اجتماعی دارد. هنگامی که انسان خود را همواره در معرض نظارت الهی، فرشتگان، پیامبران، اعضای بدن، زمین و دیگر گواهان بداند، نوعی هوشیاری دائمی در او پدید می‌آید که منجر به تنظیم آگاهانه رفتار بر اساس معیارهای اخلاقی و دینی می‌شود (2). قرآن کریم با تأکید بر نفی اجبار در هدایت، بر خودحسابرسی، اختیار و مسئولیت‌پذیری انسان تصریح دارد و او را به ارزیابی مستمر نیت‌ها و اعمال خویش پیش از حسابرسی اخروی فرا می‌خواند. از این منظر، خودکنترلی به عنوان یکی از ارکان اصلی نظام کنترلی اسلام، جایگاهی محوری در هدایت رفتار انسان دارد.

در منابع اخلاقی اسلامی، خودکنترلی با مفاهیمی چون «مراقبه» و «ورع» تبیین شده است. فیض کاشانی مراقبه را حالتی نفسانی می‌داند که از علم به وجود ناظر دائمی سرچشمه می‌گیرد و ثمره آن، تسلط انسان بر نفس، پرهیز از گناه و التزام به حدود الهی است (فیض کاشانی، ۱۴۱۷). همچنین ورع به معنای اجتناب آگاهانه از محرّمات شرعی، جلوه‌ای عملی از خودکنترلی تلقی می‌شود. از دیدگاه وی، تحقق کامل خودکنترلی مستلزم کنترل «خواطر» و افکار ذهنی است، زیرا افعال اختیاری انسان از تصور ذهنی آغاز می‌شوند و مهار ذهن، مقدمه مهار رفتار بیرونی است؛ نکته‌ای که علامه طباطبایی نیز بر آن تأکید دارد (2).

در سیره و کلام امام علی (ع)، خودکنترلی و تقوا جایگاهی ممتاز دارد و به عنوان شرط اساسی مدیریت فردی و اجتماعی معرفی شده است. آن حضرت در خطبه‌ها و نامه‌های متعدد، انسان را به مهار نفس، مقاومت در برابر خواهش‌های نفسانی و پابندی به تقوا در آشکار و پنهان فرا می‌خواند (نهج البلاغه، خطبه‌های ۱۱، ۴۳ و ۲۹۱). تأکید ویژه امام علی (ع) بر خودکنترلی کارگزاران، به ویژه در عهدنامه مالک اشتر، نشان‌دهنده آن است که اصلاح رفتار اجتماعی و حکمرانی عادلانه، بدون کنترل درونی ممکن نیست. از این منظر، خودکنترلی زیربنای اخلاق فردی و سلامت اجتماعی محسوب می‌شود.

یافته‌های پژوهشی نشان می‌دهد عواملی همچون یاد خدا، ایمان به معاد، آگاهی از علم مطلق الهی، انجام فرایض دینی و تزکیه نفس، از مهم‌ترین شرایط علی شکل‌گیری خودکنترلی در انسان هستند. تقویت تعقل، تفکر و درونی‌سازی باورهای دینی، موجب کاهش نیاز به کنترل بیرونی و

افزایش انضباط درونی می‌شود (10, 11). در این چارچوب، تقوا به مثابه معادل خودکنترلی، نقش بازدارنده دین را در پیشگیری از رفتارهای انحرافی تبیین می‌کند. بدین ترتیب، باورهای مذهبی با ایجاد ثبات شخصیتی و روانی، انسان را به سوی رفتارهای اخلاقی، مسئولانه و اجتماعی سالم هدایت می‌کنند.

۲-۳- دوری از گناهان و تلاش در انجام افعال حسنه

یکی از مبانی مفهومی فهم آموزه شهادت شاهدان، تحلیل معنای «شهادت» در منابع لغوی و قرآنی است. لغویان کلاسیک، شهادت را صرفاً «خبر دادن» ندانسته‌اند، بلکه آن را نوعی حضور آگاهانه و ادراک مستقیم حقیقت تعریف کرده‌اند؛ به گونه‌ای که شاهد، از روی علم حضوری و نه شنیده‌ها، گواهی می‌دهد (12, 13). این معنا در آیات مربوط به قیامت نیز منعکس است؛ جایی که شهادت پیامبران، ملائکه، اعضا و جوارح و حتی زمین، مبتنی بر «احاطه وجودی» آنان بر اعمال انسان معرفی می‌شود. چنین برداشتی، شهادت را به سطحی فراتر از گزارش‌گری حقوقی ارتقا داده و آن را به عنصری بنیادین در نظام معرفتی و تربیتی قرآن تبدیل می‌کند (2).

در تفاسیر شیعه و اهل سنت، شهادت اعضا و جوارح انسان جایگاه ویژه‌ای دارد و اغلب مفسران آن را نشانه‌ای از پیوند وجودی میان انسان و اعمالش دانسته‌اند. علامه طباطبایی با تأکید بر رابطه تکوینی میان عمل و جوارح، شهادت اعضا را ظهور حقیقت اعمال در قالبی گویا می‌داند، نه امری اعتباری یا تمثیلی (2). در همین راستا، بیضاوی و فخر رازی نیز با وجود تفاوت‌های کلامی، شهادت جوارح را عاملی برای نفی هرگونه انکار و توجیه‌گری انسان در قیامت تلقی کرده‌اند (1, 8). این تبیین‌ها، نقش بازدارنده و تربیتی این آموزه را در کنترل رفتار انسان در دنیا برجسته می‌سازد. از منظر تربیتی، آموزه شهادت شاهدان با مفهوم «خودمراقبتی» و «محاسبه نفس» پیوندی وثیق دارد. در آثار اخلاقی و روایی شیعه، به‌ویژه در نوشته‌های ابن طاووس و فیض کاشانی، تأکید شده است که آگاهی از ثبت و شهادت اعمال، انسان را به مراقبت دائمی از نیت و رفتار سوق می‌دهد (10, 14). این رویکرد، نوعی نظارت درونی ایجاد می‌کند که پیش از مداخله هر عامل بیرونی، فرد را به اصلاح رفتار وامی‌دارد. چنین سازوکاری، یکی از مؤثرترین ابزارهای تربیت اخلاقی در سنت اسلامی به‌شمار می‌رود و کارکرد آن در پرورش تقوا و مسئولیت‌پذیری فردی انکارناپذیر است (11).

نکته مهم دیگر، پیوند آموزه شهادت با باور به معاد و تأثیر آن بر سبک زندگی مؤمنانه است. پژوهش‌های معاصر نشان داده‌اند که باور فعال به معاد، به‌ویژه با تأکید بر حضور شاهدان، می‌تواند به شکل‌گیری الگوهای رفتاری مبتنی بر خودکنترلی، پرهیز از گناه و تعهد اخلاقی منجر شود (15). مفسرانی چون سید قطب نیز شهادت شاهدان را بخشی از نظام تربیتی قرآن می‌دانند که انسان را همواره در «محضر حسابرسی» قرار می‌دهد و احساس مسئولیت دائمی را در او زنده نگه می‌دارد (6). این نگرش، تربیت دینی را از سطح توصیه‌های اخلاقی به سطح یک تجربه زیسته ارتقا می‌دهد. در نهایت، بررسی تطبیقی تفاسیر فریقین نشان می‌دهد که با وجود تفاوت‌های روش‌شناختی و کلامی، هر دو سنت تفسیری بر کارکرد تربیتی شهادت شاهدان اتفاق نظر دارند. ابن عاشور و آلوسی، شهادت را عنصری بازدارنده در برابر طغیان نفس و غفلت انسان می‌دانند و آن را در خدمت تحقق عدالت الهی و اصلاح اخلاقی بشر تحلیل می‌کنند (7, 9). این اشتراک دیدگاه‌ها، ظرفیت بالای این آموزه را برای استخراج یک الگوی تربیتی مشترک و کارآمد نشان می‌دهد؛ الگویی که می‌تواند در مواجهه با چالش‌های اخلاقی انسان معاصر، الهام‌بخش بازسازی نظام تربیت دینی مبتنی بر معادباوری باشد.

۳-۳- دقت نظر بیش از پیش در بکارگیری اعضا و جوارح در انجام فعالیت‌ها

اعضا و جوارح انسان از منظر قرآن و روایات، در زمره شاهدان روز قیامت قرار دارند و آگاهی انسان از این حقیقت، نقش مهمی در تقویت خودکنترلی و تنظیم رفتارهای فردی و اجتماعی او ایفا می‌کند. ایمان، امری صرفاً قلبی و درونی نیست، بلکه حقیقتی سریانی است که آثار آن در

عملکرد اعضا و جوارح انسان نمود می‌یابد و حفظ آنها از گناه، شاخصه عینی ایمان به شمار می‌رود (2). بر اساس روایات، هر یک از اعضای بدن دارای وظایف مشخص الهی هستند و التزام یا سهل‌انگاری در انجام این وظایف، به‌طور مستقیم در مراتب ایمان انسان تأثیر می‌گذارد (16). از این رو، ایمان دارای درجات است و میزان پابندی عملی انسان به احکام الهی، تعیین‌کننده مرتبه ایمانی او خواهد بود.

از منظر تحلیلی، اعضا و جوارح ابزار فعل انسان‌اند و گناه و طاعت، به فاعلیت خود انسان بازمی‌گردد، نه به اعضای بدن؛ با این حال، همین ابزارها در قیامت به فرمان الهی علیه انسان شهادت می‌دهند (جوادی آملی، ۱۳۹۹). قرآن کریم تصریح می‌کند که در هنگام انکار مجرمان، بر دهان‌های آنان مهر نهاده می‌شود و دست‌ها، پاها، گوش، چشم و پوست بدن به سخن درمی‌آیند و بر اعمال انجام‌شده گواهی می‌دهند (یس: ۶۵؛ نور: ۲۴). این شهادت، نشانه‌ای روشن از معاد جسمانی است؛ زیرا سخن گفتن اعضا و جوارح، تنها در چارچوب بازگشت جسمانی انسان معنا می‌یابد (3). مفسران درباره کیفیت نطق و شهادت اعضای بدن، دیدگاه‌های مختلفی ارائه کرده‌اند. دیدگاه برجسته، به‌ویژه نزد علامه طباطبایی، بر این اصل استوار است که اعضا و جوارح انسان در دنیا نوعی ادراک و شعور دارند و اعمال انسان را درک و ضبط می‌کنند و در قیامت، آنچه را تحمل کرده‌اند، ادا می‌نمایند؛ زیرا بدون «تحمل شهادت»، ادای شهادت معنا نخواهد داشت (طباطبایی، ۱۴۱۷). سایر احتمالات شامل اعطای شعور و نطق در قیامت یا ظهور آثار اعمال به‌صورت نشانه‌های عینی در اعضای بدن است، اما در نهایت، ظاهر آیات قرآن دلالت بر شهادت حقیقی و آگاهانه اعضا دارد (1, 7).

در جمع‌بندی می‌توان گفت، اعضا و جوارح انسان در دنیا در مرحله «حمل شهادت» قرار دارند و در قیامت، مرحله «ادای شهادت» تحقق می‌یابد. این حقیقت، کارکردی تربیتی و بازدارنده دارد و انسان را به مراقبت دائمی از رفتار و نیت خویش فرا می‌خواند (ابن طاووس، ۱۴۳۰). باور به اینکه هیچ عملی نابود نمی‌شود و آثار آن در وجود انسان باقی می‌ماند، موجب تقویت تقوا و خودکنترلی می‌گردد و نیاز به نظارت بیرونی را کاهش می‌دهد (15). از این منظر، شهادت اعضا و جوارح یکی از ارکان مهم نظام تربیتی اسلام در جهت اصلاح فرد و جامعه به شمار می‌رود.

۳-۴- برنامه ریزی جهت انجام اعمال در راستای کسب رضایت و قرب الهی توأم با دوراندیشی نسبت به قاعده عرض اعمال:

خداوند باری و تعالی بارها در قرآن کریم نسبت به بیان اخبار از سرای قیامت پرداختند و در این راستا با ارسال پیامبران الهی نسبت به ترسیم قوانین الهی و اسلامی پرداختند که از جمله‌ی آنها اشاره موکد ایشان نسبت به حضور و بروز شاهدان الهی و لزوم توجه و اهتمام در قبال دوراندیشی فعالیت‌های فردی و اجتماعی توسط آدمی می‌باشد. به عبارت دیگر هرچه تلاش بیشتری جهت کسب رضایت و قرب الهی با حفظ شرایط ضبط و ادای اعمال صورت گیرد، خداوند نیز در سرای قیامت نسبت به اعطای پاداش به بندگان مخلص خود، می‌پردازد که جا دارد در این زمینه با برنامه ریزی جهت انجام فعالیت‌های منطبق بر شرایط و ضوابط اسلامی، مراحل زندگانی را پیش ببرد. همچنین توجه به آگاهی خدای متعال از اعمال انسان‌ها و رویت آنها به وسیله رسول خدا (ص) و امامان معصوم (ع)، نقش بسیار مهمی در اصلاحات فردی و اجتماعی انسان‌ها و مراقبت از گفتار و کردار آنها ایفا می‌نماید. یکی از مسائل اعتقادی مشترک و مورد اتفاق اهل سنت و امامیه مسئله عرض اعمال است. اهل سنت بر پایه روایاتی از پیامبر اسلام ان معتقدند اعمال است اسلام در روزهای دوشنبه و پنجشنبه به محضر خدای متعال و در شب‌های جمعه به محضر انبیاء، پدران و مادران عرضه میشوند و امامیه نیز بر این باورند اعمال انسان‌ها هر هفته به محضر خدای متعال، رسول گرامی اسلام (ص) و امامان معصوم (ع) عرضه می‌شوند. حال ضروری است با مفهوم عرض اعمال و کیفیت آن آشنا شویم. عنوان عرض اعمال برگرفته از عبارت «تعرض الاعمال است که در روایات متعددی در منابع روایی شیعه و سنی آمده است. در اصطلاح به معنای آن است که اعمال امت به طرق خاصی بر پیامبر (ص) و امامان که عرضه و آنها از اعمال امت مطلع می‌شوند. همچنین یادآور می‌گردد بر پایه روایات موجود اطلاع ذوات مقدسه از اعمال انسان‌ها هم شامل دنیا میشود و هم آخرت و البته چگونگی عرضه در دنیا و آخرت متفاوت است. بر این اساس برخی اندیشمندان معاصر معتقدند که عرضه اعمال در دنیا همانند نشان

دادن عکس و تصویری از عملکرد انسان است و در آخرت حاضر کردن خود اعمال است. همچنین ارکان عرض اعمال نیز به نوبه خود از اهمیت به خصوصی برخوردار می‌باشد.

۴. تأثیرات عملی باور به شهادت شاهدان بر رفتار فردی و اجتماعی: تحلیل تطبیقی

باور به شهادت شاهدان در قیامت، در منابع شیعه و اهل سنت، نه تنها یک مفهوم نظری بلکه عاملی عملی و تأثیرگذار بر رفتار فرد و جامعه محسوب می‌شود. در منابع شیعه، این باور باعث ایجاد حساسیت اخلاقی و خودکنترلی در سطح درونی انسان می‌شود. فرد با آگاهی از اینکه هر عمل، هر سخن و هر حرکت اعضا و جوارح او به عنوان شهادی درونی ثبت می‌شود، به مراقبه مستمر و پرهیز از گناه روی می‌آورد. این فرآیند، تربیت اخلاقی را درونی می‌سازد و وجدان فرد را به شکلی فعال در مسیر درست هدایت می‌کند. اعضا و جوارح به‌عنوان شاهدانی که در لحظه اعمال و رفتار فرد حاضر هستند، نقش بازدارنده و هدایتگر پیدا می‌کنند و به فرد یادآوری می‌کنند که هر عمل کوچک و بزرگ او نزد خداوند مستند و ثبت است. این تمرکز بر وجدان و مراقبه درونی موجب تقویت انضباط اخلاقی، رشد شخصیتی و تقوا در سطح فردی می‌شود و اثرات آن به صورت خودکنترلی، اجتناب از گناه و مدیریت رفتارهای روزمره کاملاً محسوس است.

در منابع اهل سنت نیز باور به شهادت شاهدان، نقش تربیتی و بازدارنده قوی دارد، اما تمرکز آن علاوه بر درون فرد، به رفتار بیرونی و تعاملات اجتماعی انسان معطوف است. انسان با باور به حضور ملائکه و سایر شاهدان الهی، نسبت به رعایت دستورات دینی و انجام اعمال صالح در زندگی اجتماعی حساس می‌شود. این باور باعث می‌شود که فرد نه تنها از ارتکاب گناه در خلوت خود بازدارد، بلکه در روابط و رفتارهای اجتماعی خود نیز عدالت، انصاف و رعایت حقوق دیگران را در نظر بگیرد. به عبارت دیگر، اثرات تربیتی باور به شهادت شاهدان در اهل سنت هم در سطح فردی و هم در سطح اجتماعی محسوس است و فرد با آگاهی از ثبت اعمال خود توسط شاهدان، به رعایت قوانین الهی و انجام عمل صالح در جامعه ترغیب می‌شود.

مقایسه تطبیقی آثار این باور در دو مذهب نشان می‌دهد که هر دو بر کنترل نفس، پرهیز از گناه و رشد اخلاقی تأکید دارند، اما شدت و دامنه این تأثیرات متفاوت است. در شیعه، اثرات بیشتر جنبه درونی دارد و تمرکز بر خودکنترلی، مراقبه درونی و وجدان اخلاقی فرد است؛ به گونه‌ای که باور به حضور اعضا و جوارح به فرد کمک می‌کند تا هر لحظه رفتار خود را مورد ارزیابی قرار دهد و انضباط اخلاقی پایدار ایجاد شود. در مقابل، در اهل سنت، علاوه بر اثرات درونی، توجه ویژه‌ای به اثرات بیرونی و اجتماعی رفتار وجود دارد و اعمال فرد در تعامل با جامعه و دیگران اهمیت دارد. این تفاوت به این معناست که شیعه با تمرکز بر وجدان و مراقبه فردی، رشد اخلاقی را از درون شکل می‌دهد، در حالی که اهل سنت با تمرکز بر عمل صالح بیرونی، رشد اخلاقی را همزمان در سطح فردی و اجتماعی تثبیت می‌کند.

بنابراین، باور به شهادت شاهدان در هر دو مذهب عاملی قوی برای تقوا، پرهیز از گناه و رشد اخلاقی است، اما نحوه ظهور و دامنه این اثرات، بسته به محورهای تربیتی هر مذهب متفاوت است. در شیعه، شاهدان درونی باعث تمرکز بر خودکنترلی و مراقبه مستمر می‌شوند، و در اهل سنت، شاهدان خارجی و ملائکه باعث افزایش حساسیت فرد نسبت به رفتار خود در سطح جامعه می‌شوند. این تحلیل تطبیقی نشان می‌دهد که با وجود تفاوت در شیوه تأثیرگذاری، هدف مشترک هر دو مذهب، تربیت انسان به گونه‌ای است که هم زندگی فردی و هم زندگی اجتماعی او در مسیر اخلاقی و الهی شکل بگیرد.

نتیجه گیری

باورمندی نسبت به اصل نظارت دائمی بندگان از سوی خداوند متعال، که توسط گروه‌ها یا افرادی خاص در دنیا رصد می‌شود و در روز قیامت اعمال آن‌ها به نمایش درمی‌آید، آثار تربیتی گسترده و چندبعدی بر رفتار فردی و اجتماعی انسان برجای می‌گذارد. بررسی تطبیقی متون شیعی و اهل سنت نشان می‌دهد که این باور موجب ایجاد خودکنترلی مستمر در فرد می‌شود؛ بدین معنا که انسان در هر لحظه از زندگی، اعمال خود را زیر نظر دارد و از انجام رفتارهای ناپسند و گناه‌آلود پرهیز می‌کند. همچنین این باور سبب دقت و حساسیت بیشتر در استفاده از اعضا و جوارح در انجام فعالیت‌های روزمره می‌گردد و انسان را به رعایت انضباط اخلاقی و پرهیز از افراط و تفریط در رفتارهایش هدایت می‌کند. علاوه بر این، توجه به شهادت شاهدان، سبک رفتاری فرد را منسجم و منطبق با موازین الهی شکل می‌دهد و زمینه را برای الگوبرداری دیگران از رفتارهای درست و الهام‌بخش فراهم می‌سازد.

آثار تربیتی این باور در منابع اسلامی متنوع و همگرا است و می‌توان آن‌ها را در قالب چند محور اصلی دسته‌بندی کرد: ایجاد خودکنترلی و مراقبه درونی، اجتناب از گناه و ارتکاب اعمال حسنه، دقت نظر در بهره‌گیری از اعضا و جوارح، برنامه‌ریزی هدفمند در جهت کسب رضایت الهی و رعایت قوانین کلی دین، تقویت باور به رستاخیز و اظهار تسلیم در برابر خداوند، اصلاح رویه گذشته و توبه، و باورمندی به نظم خلقت و در اختیار بودن مخلوقات. این ابعاد تربیتی در هر دو مذهب شیعه و اهل سنت مورد تأکید قرار گرفته و نشان‌دهنده اهمیت عملی و اخلاقی باور به شهادت شاهدان در زندگی فردی و اجتماعی است.

تحلیل تطبیقی نشان می‌دهد که با وجود اشتراکات بنیادی، تفاوت‌های مهمی نیز میان رویکردهای شیعه و اهل سنت وجود دارد. در شیعه، تمرکز بیشتر بر وجدان فردی و مراقبه درونی است، به گونه‌ای که باور به حضور اعضا و جوارح انسان به عنوان شاهد، نقش بازدارنده و هدایتگر درونی دارد و موجب رشد اخلاقی و تقوا در سطح شخصی می‌شود. در اهل سنت، علاوه بر اثرات درونی، توجه ویژه‌ای به اثرات بیرونی و اجتماعی اعمال وجود دارد و انسان با باور به حضور ملائکه و دیگر شاهدان الهی، به رعایت عدالت، انصاف و رفتارهای اجتماعی مطلوب تشویق می‌شود. به این ترتیب، هر دو مذهب از نظر هدف تربیتی مشترک هستند، اما مسیر و شیوه تأثیرگذاری آن‌ها متفاوت است؛ یکی با تمرکز بر خودکنترلی فردی و دیگری با تأکید بر همزمانی خودکنترلی و رعایت اخلاق اجتماعی.

در این پژوهش، با وجود ارائه تحلیل تطبیقی و استخراج آثار تربیتی از منابع متون شیعی و اهل سنت، برخی محدودیت‌ها نیز قابل توجه است. نخست آنکه گستره منابع مورد بررسی محدود به تفاسیر و متون کلاسیک بوده و تحلیل‌ها ممکن است با منابع جدیدتر و تحقیقات معاصر قابل تکمیل تر باشد. همچنین، بعضی از آثار تربیتی به صورت کلی و بر اساس استنباط مفهومی ارائه شده‌اند و بررسی تجربی یا عینی اثرات عملی آن‌ها در رفتار فرد و جامعه نیازمند مطالعات میدانی و کمی است. از سوی دیگر، نقاط قوت پژوهش در شفاف‌سازی و تبیین عملی باور به شهادت شاهدان و ارائه تحلیل تطبیقی میان دو مذهب، روشن کردن اشتراکات و تفاوت‌ها، و استخراج آثار تربیتی ملموس برای فرد و جامعه است، که می‌تواند مبنای مطالعات بعدی و برنامه‌های آموزشی-تربیتی قرار گیرد.

در جمع‌بندی، می‌توان گفت که باور به نظارت دائمی خداوند و شهادت شاهدان در قیامت، از منظر متون شیعه و اهل سنت، عاملی اساسی در شکل‌دهی رفتارهای فردی و اجتماعی انسان است و تربیت اخلاقی، مراقبه درونی، پرهیز از گناه، دقت در رفتارها، و الگوپذیری دیگران از جمله مهم‌ترین پیامدهای آن به شمار می‌روند. این پژوهش نشان داد که با وجود تفاوت در شدت و شیوه تأثیرگذاری میان دو مذهب، هدف نهایی

مشترک هر دو، تربیت انسانی است که هم زندگی فردی و هم زندگی اجتماعی خود را در مسیر اخلاقی و الهی سازماندهی کند و بدین ترتیب، باور به شهادت شاهدان به عنوان عاملی عملی و اخلاقی، نقش بی‌بدیلی در ارتقای تقوا و اصلاح رفتارهای فردی و اجتماعی ایفا می‌کند.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

موازین اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

References

1. FakhR Razi MiU. Keys to the Unseen (The Great Exegesis). Beirut: House for the Revival of Arab Heritage; 2008.
2. Tabatabaei MH. The Balance in the Interpretation of the Quran. Qom: Islamic Publications Office; 1996.
3. Makarem Shirazi N. The Exemplary Exegesis. Tehran: House of Islamic Books; 1991.
4. Tabarsi FiH. The Compendium of Clarification in the Interpretation of the Quran. Beirut: House for the Revival of Arab Heritage; 1959.
5. Zamakhshari MiU. The Unveiler of the Truths of the Mysteries of Revelation and the Springs of Opinions in the Aspects of Interpretation. Beirut: Dar al-Kitab al-Arabi; 1987.
6. Sayyid Qutb S. In the Shade of the Quran. Beirut: Dar al-Shuruq; 1987.
7. Alusi Sa-DM. The Spirit of Meanings in the Interpretation of the Great Quran and the Seven Oft-Repeated Verses. Beirut: House for the Revival of Arab Heritage; 1994.
8. Baydawi AiU. The Lights of Revelation and the Secrets of Interpretation. Beirut: House for the Revival of Arab Heritage; 2000.
9. Ibn Ashur MT. Verification and Enlightenment. Tunis: Tunisian Publishing House; 1999.
10. Ibn Tawus Ra-DAiM. The Accounting. Qom: Dar al-Hadith; 2009.
11. Tamimi Amidi Aa-WiM. Exalted Aphorisms and Pearls of Speech. Qom: Islamic Publications Office; 1992.
12. Ibn Manzur MiM. The Tongue of the Arabs. Beirut: Dar Sader; 1988.
13. Raghīb Isfahani HiM. Vocabulary of the Rarities of the Quran. Damascus: Dar al-Qalam; 1995.
14. Fayd Kashani MM. The White Path in the Refinement of the Revival. Qom: Islamic Publications Office; 1996.
15. Al-Abdullah M, Maaref A. The Role of Belief in the Resurrection in Human Moral Self-Control. Islamic Ethics Research. 2019;11(2):45-68.
16. Kulayni MiY. The Sufficient. Qom: Dar al-Hadith; 2009.